

Mint filológus apróbb cikkeivel is jelentős mértékben hozzájárult egyes, sokat vitatott irodalomtörténeti kérdések tisztázásához. Így pl. Heltai születési idejének, nyomdája alapítása körülményeinek vagy Bock Mihály *Füveskertecskéje* magyar kiadásainak meghatározása szintén az ő érdemeit öregbitik. Nagy kár, hogy aránylag rövid időn át dolgozott az irodalomtörténet számára — az emigráció éveiben és az utóbbi időben jóformán teljesen elszakadt ettől a területtől — pedig képességei még sok és érdekes eredménnyel gazdagíthatták volna az irodalomtudományt. Távozása közülünk azonban így is mély és őszinte fájdalommal tölt el bennünket, személyében a munkásosztály egyik derék odaadó harcosát, a tudomány kiváló művelőjét gyászoljuk.

Bóta László.

JÓZSEF ATTILA ÖSSZES MŰVEI

I—II. kötet. Sajtó alá rendezte Waldapfel József és Szabolcsi Miklós.
Budapest, 1952. Akadémiai Kiadó.

1952. végére, a nagy magyar kommunista költő halálának 15. évfordulójára, készült el művei első kritikai kiadásának két kötete, József Attila összes művei I—II. címen. A kiadást a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából Waldapfel József és Szabolcsi Miklós szerkesztette. A három kötetre tervezett kiadás megjelent első két kötetében a szerkesztők a költő összes eddig elkerült verseit, verstörredékeit, verses rögtönzéseit, személyes jellegű verses írásait, versbe foglalt tréfáit szándékoztak közreadni. A harmadik kötetre műfordításainak, szépprózái, esztétikai, kritikai írásainak és leveleinek kiadását tervezik.

Klasszikusaink kritikai kiadásai ma, eddig soha meg nem adott lehetőségek mellett készülnek.

Az MDP programnyilatkozata kimondja, hogy: „... a haladó nemzeti és emberi kultúra kincseit hozzáférhetővé kell tenni a dolgozó nép legszélesebb rétegei számára...” és feladatként jelöli meg, hogy „a tudományos kutatást és művészi alkotást fel kell szabadítani a tőkétől való függés alól és a nép szolgálatába kell állítani.” A program megvalósításához, nemzeti irodalmunk igaz megismertetéséhez a tudomány munkásai minden támogatást megkapnak.

A József Attila kritikai kiadás létrehozásában, a kiadás előkészítésének messzemenő anyagi biztosításán és a kutatás feltételeinek elősegítésén túl, külön segítséget jelentett a József Attila-múzeum létesítése. A Múzeum kéziratára, folyóiratgyűjteménye részben már a kiadás megkezdésekor a kutatás rendelkezésére állt, részben a kiadás előkészítésével párhuzamosan gazdagodott.

A szövegkiadás új, szabad lehetőségeinek különösen nagy jelentősége van egy olyan

költő életművének kiadásánál, mint József Attila, akinek életére és művére fokozott súllyal nehezedett a népelemző uralkodóosztályok kultúrpolitikája, hiszen kommunista költő volt egy fasiszta rendszer uralmának idején. Éhség, önmagától megvont fillérek, megaláztatások tapadtak minden kis füzet kiadásához, amit életében alig néhány száz példányban megjelentethetett. Lelkes jóbarátok segítségével összegyűjtött előfizetők megrendelése kellett biztosítékul a kiadónak, a költő nagy versei, tehetsége magában nem volt elég. S ha sikerült is egy-egy kiadást összehoznia, legszebb, legigazabb versei kimaradtak belőle, legmélyebbről fakadt szavait enyhíteni, tompítani volt kénytelen, hogy a versek megjelenését biztosíthassa. Azt a kötetét, melyben a maga tompíthatlan keménységében csendül fel tiltakozó és harcra hívó szava, a „*Döntsd a tőkét, ne siránkozz*” címűt röviddel megjelenése után elkobozta a burzsoá osztálybifroság és forradalmi verseinek legszebbjei, legfeljebb csak „újsorsú népdalokként” terjedhettek — mint Darvas József* írja — „a benne és hitében hívők között”.

Összes verseinek első kiadására csak akkor került sor, mikor tragikus öngyilkossága után szenzációvá mocskolták hősi életét, súlyos szenvedéseit és a szenzáció jó üzletnek bizonyult. Hogy forradalmi verseinek nagy része és éppen a leghatározottabb hangú versek ezekből a kiadásokból is kimaradtak, hogy egy sor verse hamis szöveggel került a nyilvánosság elé, ez a körülmények folytán nyilvánvaló.

Csak a felszabadulás után jelentek meg a Bálint György által előkészített 1948-as Cserépfalvi kiadásban és az 1950-ben megjelent, Kardos László által sajtó alá rendezte-

* Darvas József: Emlékbeszéd József Attiláról. Kelet Népe, 1939.

zett kiadásban először olyan versei, mint az elkobzott „Döntsé a tőkét, ne siránkozz” kötetből a *Szocialisták*, a *Tömeg*, a *Lebukottak*, vagy a későbbiek közül a *Búza*, a *Párbeszéd*. A költő egész életművének kritikai rendezését először az Akadémiai kiadás tűzte feladatául.

A kritikai kiadás megjelenését nem előzték meg kritikai értékű életrajzok, vagy a költő életművének nagyobb, összefüggő értékelését adó monográfiák, sem kritikai értékű szövegkiadások, s így a kiadás szerkesztőinek munkája sokban *kezdeményező* értékű.

A Múzeumban lefolytatott anyagrendező és a további önálló gyűjtőmunka eredménye, hogy a kritikai kiadás 86 olyan verset közöl, melyek az eddigi kiadásokból hiányoztak, igen gazdag forrásanyagot ad és kiad több, a költő fejlődésének megértése szempontjából elsőrendű jelentőségű, eddig ismeretlen variánst.

Sok szempontból hasznos és tanulságos a módszer is, ahogyan a kiadás elkészült. A szerkesztők a gyűjtés munkájába széles, végleges együttesében 16 tagú, munkaközösséget vontak be az egyetemi ifjúság köréből és így a munka közben mintegy felnevelődött egy új fiatal kutató-gárda, akik ismerkedve a költő életművével, a költőnek nemcsak rajongói lettek, hanem az eljövendő József Attila kutatások előzetes képzést nyert káderei.

Egészen vége a kiadás a további kutatómunka szempontjából alapvető fontosságú és a szélesebb olvasó közönség részére is az első olyan József Attila kiadás, mely a költő életművének kritikai rendezését adja és hozzásegít fejlődésének helyes megismeréséhez.

A kiadást előkészítő munka kezdeményező jellege és módszere azonban, mely a kiadás kétségtelen eredményeihez vezetett, forrásává lett egyes hibáknak is. A kezdeményező jelleg és ehhez mérten a kiadás viszonylagosan gyors elkészülése ugyanis azt is jelentette, hogy a kiadás elkészítését *nem előzte meg* a költő életművének alapos és mélyreható tanulmányozása és így bizonyos mértékig a szerkesztők maguk is a kiadás készítése közben ismerkedtek a költő művével, fejlődésének problémáival. Ismerkedtek a művel — és ez többé-kevésbé minden kiadói munkánál így van — de nem minden esetben tanulmányozták azt kellő alaposítással és ebből származnak nem egyszerűen a szövegkritikai rész, az időrend és a jegyzetek hibái.

A munkaközösség létesítése, mely a kiadás értékeitől lényegében független kádernevelési szempontokon kívül is kétségtelenül komoly eredményeket hozott, — és ez külö-

nösen a jegyzetapparátus gazdag forrásanyagában mutatkozik meg — egyben hibalehetőségeket is jelentett. Egyrészt szervezési hibákat, melyek elsősorban a munkaközösség tagjainak fluktuációjában jelentkeztek, másrészt — és ez következményeiben az előbbinél súlyosabb — azt, hogy a szerkesztők egyes esetekben nem ellenőrizték a gyűjtés munkáját kellő alaposítással és így bizonyos szövegek indokolatlanul kimaradtak vagy éppen indokolatlanul kerültek be a költő művei közé.

Mindezek előrebocsátása után az alábbiakban kívánom a munka házagpótló jelentősége mellett jelentéktelenebb, de a kiadás további javítása szempontjából talán mégsem mellőzhető kritikai megjegyzéseimet. — távolról sem a teljesség igényével — a kiadás szövegkritikai munkáját, időrendi megállapításait, jegyzeteit és technikai kivitelét illetően megtenni.

1. Időrend és szövegkritika

Az időrendi besorolás bírálata több megvitatóandó elvi kérdést is felvet.

Mindjárt az első kötet legelején a *Szépség koldusában* megjelent versek közlésénél azt, hogy a költő eredeti intencióihoz való hűség követelménye nem jelenti-e azt is, hogy a lehetőség szerint igazodunk a költő elrendezésében megjelent kiadások versközlési sorrendjéhez. Ez a nézet vitatható olyan esetekben, mikor a költő rendezése, mely kétségtelen az időrend által meghatározott sorrenddel szemben előtérbe helyez bizonyos eszméi és kompozíciós szempontokat, a versek keletkezési sorrendjének ellentmond. De semmiesetre sem vitatható olyan esetben, amikor a költő által meghatározott sorrend megbontására semmi támasztékunk nincs, mikor a keletkezés pontos sorrendjét megállapítani nem tudjuk. Ilyen esetben a költő intencióinak megváltoztatása a kiadó önkénye.

Kiadásunkban a versek sorát a *Távol zongora mellett* nyitja meg, azzal az indokolással, hogy ez a költő első pontosan datálható verse, de semmi bizonyíték nincs arra, hogy ez a vers előbb keletkezett, mint a *Szépség koldusát* megnyitó *Falak*, nem is szólva arról, hogy az tartalma és jellemzőbb mondanivalója révén sokkal inkább lehet a korszak verseinek nyitánya, mint az itt kötetélre állított költemény. A *Falakról* mindössze annyit állapít meg a jegyzet, hogy 1922 novemberében jelent meg a *Keck-féle lírai antológiában*. Ez azonban nem indok a vers novemberi datálására, mert az antológia, mint minden válogatás, tartalmazhat a kiadás időpontjánál jóval korábbi keletű verseket is.

Mindezek ellenére is lehetne vitatni a szerkesztők álláspontjának helyességét, ha a költő szándékainak ilyen jellegű figyelembe nem vételében valamilyen elvi szempontot követve, következtetések lennének. De nem ez történik. Az év őszétől közölt versek egy jelentős részének (18 versnek a *Nézem a lámpától*-tól a *Bús énekhívásig*) időrendjét nem tudják pontosan megállapítani s ezzel az indoklással itt már a *Szép-ség koldusában* megjelent, a költő által meghatározott sorrendet veszik át, annak ellenére, hogy mint maguk is megjegyzik, „egyiknek, másiknak datálható versekkel való rokonsága helyi vagy más tartalmi vonatkozása más sorrendet tesz valószínűvé. Bizonyos — jegyzik meg továbbá — hogy mind 1922-ből többnyire annak is a nyaráról vagy őszeről való”. Hogy miből bizonyos, azt a jegyzet nem közli, s olyan esetekben, mint például a *Keresek valakit*, melyet gyakorlatlanabb verselése s témája is a Márta-szerelem előtti időre, a zsengek közé utal, ez a megállapítás kétségbe is vonható.

Ilyen kisebb következtetlenség több is akad a kiadásban. A szerkesztők indoklásának magának mond ellent például az *Ügy-e pajtás* besorolása, mely a jegyzet szerint valószínűleg július és szeptember között keletkezett, de ennek ellenére a november—decemberben keletkezett versek után iktatták be. És ennek oka éppen úgy nem derül ki, mint az, hogy milyen alapon állapított meg a vers július—szeptemberi keletkezése. Érthetetlen az is, miért kerül az *Oly friss* az 1925. júniusában írt versek után — jóval a 20 ik születésnapra írt *Április 11* után, mikor a vers szövegének tanúsága szerint is korábbi (*„Oly friss izű az ég — én tudom én tizenkilencszendős vagyok”*) és a jegyzetben a szerkesztők maguk is megjegyzik *„1924-ben (19 éves) vagy 25 elején írhatta*. Következetlen a besorolás a *Légy ostoba* esetében is, ahol a jegyzet szövegkritikai szempontból helyesen indokolja a versnek a *Kiáltozásnál* korábbi keletkezését, mégis későbbre sorolja be. Hasonló az eset az *Én nem tudtam* besorolásánál, melynek keletkezése 1935. augusztus 7, mégis az *Ősz* után kerül, mely 1935. novemberében jelent meg először és szemléleti anyaga is késő őszi.

Ez apróbb következtetlenségek mellett eléggé nagy számmal vannak olyan időrendi besorolások, melyeket a szerkesztők annak ellenére, hogy álláspontjuk a közölt tényanyag alapján nem válik nyilvánvalóvá, nem indokolnak. És ez előfordul olyan esetekben is, mikor beosztásuk ellentmond kortársak, a költővel a vers keletkezése időpontjában egyúttelők emlékezetének. Így minden indoklás nélkül osztják be az *Indiában, hol éjjel a vadak*... kezdetű köl-

teményt 1933-ra, mely Szántó Judit emlékezete szerint, akihez a verset írta, 1937-ből való, az *Altatót* 1936-ra, az emlékezet szerinti 1935-ös datálás helyett. S nem derül ki az sem, milyen alapon kerül a *Nyári délután* 1934-re. Ilyen esetekben feltétlenül kívánczok a jegyzetbe a szerkesztők álláspontját alátámasztó indoklás, mert enélkül az időrend megállapítása önkényesnek hat. Felhasználhatók a kortársak emlékezései is, különösen, ha annak, mint az *Indiában, hol éjjel a vadak* esetében sem stílári, sem tematikai szempontok nem mondanak ellent.

Jelentősebb és a textológiai munka tudományos értéke szempontjából is lényegesebb az a kérdés, mennyiben érvényesülnek az időrend megállapításánál olyan fontos szövegkritikai szempontok — melyeket egyébként a szerkesztők is követelményként jelölnek meg elvi alapvetésükben — mint a költő fejlődésének, stílusának, versei tematikájának, művészi módszereinek alapos tanulmányozása. — Egyes besorolások ezen a vonalon inkább felületi kezelésre utalnak.

Az itt felmerülő hibás időrendmegállapítások között talán legszembetűnőbb a *Vasziniú égboltban* című versnek 1927-es besorolása. A verset témája, frazeológiája, szóképei, stílusa, hangulata az 1933-ban keletkezett versek szomszédságába utalják. („Múlik a néma kék idő, Kard éle csillan a hajam”) — A „kék idő”, a kék szín, a hidegség, az elnyomás világának érzékel tetésére, a korszak több versében előfordul: A „kék vas éjszakát” (Téli éjszaka) „e villanó e kék idő” (Fagy). — A penge élének suhanása és az elnyomás képzete egy asszociatív kapcsolatban szintén e korszak verseinek visszatérő motívuma („Ezüstös fejsze suhanás játszik a nyárfa levelén” (Lassan tűnődve). A vers hangulata pedig („fáj a szívem a szó kihül, de hát kinek is szólanék”) szintén az 1933—34-es évek kétségbeesett szakaszára utal. Az eddigi kiadások s ami mindezeknél többet mond, a költő által sajtó alá rendezett *Medvetánc* is „Versek 1933—34-ből” címszó alatt közölték, közös *Reménytelenül* főcímmel a *Lassan tűnődve* é. verssel. Van egy fennmaradt kézírata az 1934-ben íródott és a kritikai kiadásban is 1934-re iktatott *Szappanosvízzel*, mely 1934-ben jelent meg a *Kerekasztal* novemberi számában. Mindennek ellenére a verset 1927-re osztották be. Vidám, könnyedebb hangulatú és anarchisztikus lázadozást kifejező, de minden esetben optimisztikus versek szomszédságába.

Vajjon mi volt a meggyőző érv, amelynek alapján az összes eddig felsorolt érvek megsemmisültek, amivel a kiadás a 27-es besorolást indokolja?

A versnek van egy olyan gépirata, amelyen vele egy lapon olvasható a *Sárga füvek* és a *Ballada*. A *Sárga füveket* pedig a kiadás 1927-re helyezte. (A *Balladát* személyes érdekű apróságok között közlik dátum nélkül.)

A *Sárga füvek* ilyen besorolását egyrészt azzal indokolják, hogy ez a vers a tengerparton íródott. A tengerparti keletkezést viszont egyáltalán nem indokolják. Kikövetkeztethető támpontunk mindössze annyi, hogy a vers néhány sora képeiben a tengert idézi: „A tócsa ideges barom, a tenger nyugodt, elbeszél.” — „Csillan a nyüzsgő idő, korálszirtje a holdvilág.” Nem lenne ez túlságosan is naív formája a szövegkritikai elemzésnek? Más támasztékunk az indokolás hitelesítésére azonban nincsen. A jegyzetben legalább is nem található. — Nem kívánom itt részletesen bizonyítani, mennyire nem azonos keletkezésre utal a *Sárga füvek*, a tengerparton és az azidőtájt íródott többi versesel és hangulatában a tengerpartról íródott levelekkel, annál is kevésbé, mert a közös gépirat, a *Vasszinű égboltn* keletkezésére vonatkozólag önmagában semmit sem bizonyít. József Attilánál gyakori, hogy utólag több, különböző időpontban keletkezett verset ír le egy közös lapra. (Mellékesen jegyzem meg, hogy a gépiraton levő aláírások sem a 27-es versek szignóival azonosak, hanem a 33 körül keletkezettekével.) A jegyzet a szerkesztők álláspontjának indokolására hivatkozik még a gépiraton lévő nagybetűs sorkezdésre. Eltekintve attól, hogy ez már 27-től sem általános a költőnél, a nagybetűs sorkezdés létrejöhett úgy is, hogy a verseket nem maga írta le, hanem csupán szignálta. Ez mindenesetre sokkal valószínűbb, mint az, hogy egy ilyen versnek kiadásával hét évig várt volna (a vers 1934-ben jelent meg először) és hogy az előbb felsorolt indokok mind megsemmisülnek ennek az egy tényeckének alapján.

Minden indokolás nélkül állapítják meg a *Le vagyok győzve* kezdetű versnek időrendi beosztását is: „1937 október közepén írta.” A verset a kiadás a *Szép Szó* 1938 áprilisi számából veszi át és semmiből sem derül ki, honnan származik az időrend ilyen pontos megállapítása. A *Sárga füvek* előbb ismertetett időrendezésének analógiájára paradoxként felmerülhet az a feltevés is, hogy talán egyik hasonlatának feltételezett szemléleti anyaga alapján („*Úgy leszakadtam minden más világról, ahogyan lehull a gyümölcs az ágról*”).

A stílári, tematikai elemzés hiányának a felületességnek súlyosabb példája a *Ne feledd hogy régi szabál* kezdetű versbefoglalt tréfa keletkezési idejének megállapítása, illetve a költő által írt versek hiteles

szövegei közé való felvétele. A verselményt a kiadás a következő megjegyzéssel közli: „A balatonszárszói penzói pultjára karcolta a költő kevéssel halála előtt.” A szöveg a következő:

„Ne feledd, hogy régi szabál:
Csak mértékkel egyél-iggyál.
Kövértség korai vénség,
Tehát móddal óh vendégség.
Az angyalok sose esznek,
Mégis gyönyörűek lesznek.

Messziről jött jámbor vendég,
Hallgasd meg a bölcs intelmét:
Pulykamelltől hull a hajad,
Jobb tehát ha táiban maradj.
Szeplőt szaporít a kappan
Nem viszi le semmi szappan.
A fekete török átok,
Dehát úgyis megisszátok.
Megmondták az apostolok
Nem innivalók a borok.”

Vajjon komolyan gondolták a kiadás szerkesztői, hogy a költő a halála előtti napokban ilyen verseket faragott. Erre utalnak azok a versek és verstörödékek, amelyek ezekből a napokból fennmaradtak? A feltételezést eleve megcáfolja a verselménynek egy fennmaradt teljesebb szövege, mely Luci ángyó (József Jolán) szerzőségét bizonyítja egy tréfás szövegű meghívón. A teljes szöveg tanúsága szerint ez jóval korábban, a Makaival való együttélés idejében keletkezett. A szövegnek a hiteles szövegek közé való felvétele, minden tudományos alapot nélkülöz, a keletkezésére való utalás pedig a költő fejlődésének meg nem értésére mutat.

Igen laza inkoklású és erősen vitatható a *Dalocska* 1928-as keltezése és különválasztása az 1926-ban íródott *Mikor a szeretők* című verstől. Itt nyilvánvalóan egyazon versnek két variánsáról van szó. A jegyzet ugyan azt állítja, hogy a *Dalocska* „lényegesen más szemléletű”, erről azonban maguk a versek nem győznek meg.

A *Mikor a szeretők* szövege így hangzik:

*Mikor a szeretők veszekednek
akkor a fákkal magasodnak;
mikor a szeretők ölelőznek,
akkor a földdel elsimulnak* — — —

Gyere kedves,
szaladjunk egyet arccal a szélnek —

A *Dalocska* szövege:
*Mikor a szeretők veszekednek
akkor a fákkal magasodnak
mikor a szeretők ölelőznek
akkor a földdel elsimulnak.*

*Énekeljünk —
hajaha!
Bömböldjünk —
bömbömböm!*

*Susogjunk, hogy
sususu —
Üss egyet a hátamra!*

Hol itt a „lényegesen más szemlélet”, amely a két évi érlelődést indokolja?

Téves a *Gyász és patyolat* besorolása is, a kiadás ezt a verset a Vágó Márta szerelemhez kapcsolja, holott fennmaradt egy datált gépirata, melynek keletkezése Makó 1923. szeptember 3.

Ezek a nyilvánvaló tévedéseken kívül van a kiadásnak több vitatható besorolása. Így a szabadversek egy részénél a kiadás nem vette figyelembe, hogy a költő 1923 és 28 közt írt szabad versei hangjuk, mondanivalójuk, képanyaguk szempontjából két, egymástól időrendben is elkülöníthető csoportba tartoznak. Az első korszak (1923—25) szabad versei még inkább Walt Whitman hatását mutatják, képanyagukat a környező és a kozmikus tájból merítik, mondanivalójuk, mint a Tanítások sorozatáé is, inkább az erkölcsi megújódástól, az emberek valamiféle erkölcsi meggyőződésétől várja a változást, hangulatuk sokszor megbékélő, elcsendesülő. A másik csoportot az 1925 második felétől s még inkább az 1926-tól írott szabad versek képviselik. Ezeknek költői frazeológiájában már inkább Kassák hatása érződik, képanyagukat (még a tájképeké is) elsősorban a város, a technika, a gépek, az elektromosság területéről merítik, osztályharcos tartalmuk forradalmibb, egyértelműbb. Ezt a csoportosítást a hitelesen datálható versek mindegyike igazolja. A kiadásban ennek ellenére a *Csodálkozó bogarak közt* például az 1926-os versek közé kerül, bár Kardos László 1924-re helyezi (véleményem szerint helyesen). A vers hangja a Whitman-hatást mutató 23—24-ben írt versekkel rokon (*Erősödik* stb.). Kardos besorolásának megváltoztatását egy a szerkesztők által is tévesnek ítélt állítólagos múzeumi kartotékra való hivatkozással indokolják, mely szerint a vers keletkezése: „*Bécs, 1924*”, (?) amire a kiadás megjegyzi: „*Valószínűleg 1926 tavaszáról, ha csakugyan Bécsből való.*” Itt is több támpontot nyújtott volna a stíluselemzés, mint a Bécsre való téves hivatkozás.

A hiba nem nagyjelentőségű, de a szerkesztési módszer szempontjából annyiban jellemző, hogy a szerkesztők hajlamosak az előbbi kutatók munkájának eredményeit egyszerűen elvetni anélkül, hogy annak

megcáfolására alaposabb indokokat keresnének. Hogy itt módszerről, nem pedig egyszerű tévedésről van szó, azt mutatja a *Vasszínű égboltban* példája, de bizonyítja több, indokolatlan eltérés is az előbbi kiadásoktól. Így például az *Ember ne félj* címen közölt verset a megelőző kiadások *Variánsok az Esmélet ciklushoz* címen közlik és így természetesen 1934-re datálják. A vers és különösen rövidebb, kidolgozottabb, a kötetben csak a jegyzetben közölt variánsa: *A csillám szememből kihagy*, versalakjával, tartalmával s stílusával egyaránt nyilvánvalóvá teszi az Esmélet ciklushoz való tartozását, ennek ellenére a kötet 1935-re, az Esmélet végleges szövegének elkészülésétől több mint félvéval későbbre helyezi *minden indokolás nélkül*.

A *Kertész levelek* közlésénél ismét a költő elrendezését változtatták meg (kellő indok híján), aki a verset a *Nincsen apám se anyám* kötetben az Isten versek mellé osztotta be. Ezekkel egyébként a vers hangja, verselési technikája is rokon. Ennek ellenére az Isten-versek indokolt, 1924-es besorolásával szemben a kiadás a verset ezektől két évvel elválasztja, 1926-ra sorolja be, kikövetkeztethetőleg azzal az indokolással, hogy először 1926-ban jelent meg a Diogenesben. (Igaz ugyan, hogy itt is az egyik Isten-versessel a *Hogyha folyóznak*... kezdetűvel együtt, melyet a kiadás maga is 1924-re sorol be.)

A kötet egyéb tematikai és stíláriai szempontból vitatható besorolásai között megemlítem még a *Tüntetés* 1924-es keletkezését, mely a Kardos kiadásban is későbbre iktatózott. A verset témája, frazeológiája, osztályharcos lendülete az 1926-ban írt versek szomszédságába utalja. Annál is inkább, mert az 1924-ben írt szabad versek (a hitelesen datálhatók mind) inkább erkölcsi forradalomról álmodoznak még. A vers egyébként *1926-ban jelent meg először* a *Népszava* július 18-i számában. Az, hogy Radnóti, a *Makói évek* függelékében közölte, nem elég indok a korábbi datálásra, hiszen Radnóti másolatai között vannak későbbi keletzésű versek is, mint például az 1935-ben íródott *Ajtót nyitok* variánsa a *Múlhatatlan*.

Teljesen hiányzik annak indoklása is, miért sorolták a *Kovács*-ot 1925 elejére. A jegyzetben mindössze ez áll: „*A Nincsen apám se anyám kötetből.*” Valószínűbbnek látszik itt is az 1926-os keletkezés.

A kiadás szoros értelemben vett *szövegkritikai* munkája a már említett új anyag feltárásán túl elsősorban a források széleskörű megjelölésében, előbbi, téves szövegközlések helyesbítésében, cenzúrázott szövegek helyreállításával hozott eredményeket. Néhány kötetés, rossz olvasat, ki-

hagyás ennek ellenére akad és itt mutatkozik meg, hogy a végső szerkesztői ellenőrzés nem volt eléggé alapos.

Kimaradt a kötetből a költőnek néhány hiteles verse, versrészlete. Nem szólok itt azokról a versekről vagy inkább variánsokról, melyek József Jolán hagyatékából a kiadás sajtó alá rendezése után kerültek elő, bár teljesen ötletszerűnek tartom a válogatást, mely szerint ez utólag előkerült gazdag anyagból néhány verset a *Pótlásba* felvettek. Csupán arról az anyagról, melyet a szerkesztőknek a kiadás előkészítése idején módjukban volt áttekinteni. Így kimaradt a személyes érdekű apróságok közül (még a kétes hitelűek közt sem található) egy Radnóti gyűjtésébe felvett verse, melynek keltezése *1924 október 4 este fél 9*, szövege:

*Mint örök keservet
Írta ezt a verset
Az ördögmotolla
Juhász Gyula tolla
Ki vala nagy búban
Szíves háborúban.*

Minden megjegyzés nélkül hagyták ki a jegyzetekből az *Egyszerű ez-nek* azt a Radnóti gyűjtésben meglévő a *Nem én kiállok*-ba már fel nem vett utolsó szakaszát, mely így hangzik:

*Hetyke kis legény e vers
S nem fél így hát nem pimasz.
Egyszerű ez
Csak a bátor az igaz.*

(Ugyanezen a gépiraton áll a Magyarok I. vers 1923 címen s ez egyben alátámasztaná a Magyarok I. és II. időbeli sétválasztását 1923, illetőleg 1924-re. Annál is inkább, mert a második rész állásfoglalásával, hangjának határozottságával a 23-as keltezésnél későbbre utal.)

Teljességgel kimaradt a kiadásból egy, a zsenék közé tartozó verse, a *Nem nem soha*. Bár a vele rokon fogantatású *Bús magyar énekét* felvették. Az eljárás itt annál kifogásolhatóbb, mert a *Bús magyar énekét* minden megjegyzés nélkül közlik.

A 16—17 éves makói gimnazista egy ideig, igen rövid ideig, az iskola szellemének hatása alá kerül és nem lévén még elég történelmi és valóságismerete, azt véli, hogy a hazafias szövegek mögött igaz hazaszeretet ég. Így születik meg a *Nem nem soha* is, a *Bús magyar éneke* is. A jegyzetnek ezt feltétlenül el kellett volna mondania.

A szövegkritikai rész apróbb következtetései: Nem világítja meg eléggé a vers

főszövegének létrejöttét, az Isten I. vers jegyzete. Főszövegként a Medvetáncban megjelent változatot közlik s a jegyzetben a kéziratban fennmaradt variánsokat, melyekből a költő (két különböző versből) a végleges szöveghez összeszerkesztette. A jegyzetből nem derül ki világosan, hogyan adódott a két variánsból a végleges szöveg és az sem, hogy mi indokolja a kézirattal szemben a hármas és négyes számú darabok felcserélését.

Nem teljesen pontos a Lázadó Krisztus jegyzete, amennyiben a szerkesztők által utólagos szöveg helyreállításaként közölt változtatások egy része megtalálható az autográf gépiraton is. Az egyetlen szerkesztői helyreállítás itt a vers 13-ik sorában „*S a telked azért mégis tisztítom csak*” helyett „*A telked azért... stb.*” Kérdéses, hogy volt-e itt egyáltalán szükség a helyreállításra.

Kimaradt a jegyzetek szövegkritikai anyagából a *Hont Erzsinek* íródott vers jegyzetéből annak megjegyzése, hogy a verset a *Delta almanach 1940-ben* (54., 56. old.) közölte. Ezt egyébként a múzeumi feldolgozás Varjas Béláné megjegyzésében jelzi.

Az *Egy költőre* közlésénél a jegyzetből kimaradt annak megállapítása, hogy az utolsó szakasz szövegét idegen kéz írta a fennmaradt kéziratához.

A *Március* egy a múzeumban meglévő gépiratán az első szakasz utolsó sora: „*Reményt játszik a friss fenyőszag.*” A kiadás a verset a Szép Szóból közli, ahol ugyanez a sor így hangzik: „*Remény legyint meg, friss fenyőszag.*” A jegyzet nem közli a gépiratban fennmaradt változatot.

Akad a kiadásban néhány rossz olvasatban közölt vers is. Így: *Az árnyékból csipogó fiókait* kezdettel közölt verstörédék helyes szövege a költő által javított kézirat szerint:

*A csipogó árnyakból fiókait
összegyűjti a szürkület*

a Kiadásban a szöveg így hangzik:

*Az árnyékból csipogó fiókait
összegyűjti a szürkület.*

Nem szorul magyarázatra, hogy a helytelen szövegközlés mennyire rontja itt a sorok költőiségét.

Ugyanígy: *A nap még füstölög* kezdetű törédéknél a kézirat szerinti helyes szöveg:

*A nap még füstölög
a hamvadó hegyek fölött,
a homály inge* mögött
dereng a rét.*

* Kiemelés tőlem. (F. L.)

A Kiadásban:

... a homály üvege* mögött
dereng a rét.

Az én apám az én anyám kezdetű vers
a kéziralt alapján így hangzik:

Az én apám, az én anyám
hajtson ki a zápor után
mit* kisgyerekekünk bömből
mint nyugalom, mint dús növény
jó szó, kövér fű, televény
szívemből és a földből.

A Kiadásban a vers első sorai így alakulnak:

Az én apám, az én anyám
hajtson ki a zápor után
míg kisgyerekekünk bömből...

A szövegrontás itt is nyilvánvaló.

A *Kész a feltár* című vers variáns szövegének közlésénél is rosszul olvassák a költő javításait. A gépiraton a költő a

Ha más örökölt szép családi házat
hát én világot s hozzátettem százat

sorokat így írja át:

Én világot, míg más családi házat
örökölt, de én hozzátettem százat.

A kritikai kiadás viszont ritmikailag is hibásan így közli a javítást:

Míg mást örökölt családi házat
én világot, de hozzátettem százat.

Sajtóhibának tekinthető kisebb szöveg-hibák: *Ha nem szorítsz* kezdetű vers első sorában, *Ha nem szorítsz úgy kebeledbe* helyett a Kiadásban „kebeledre“ áll. A vers 10-ik sorában „Hogy győtri a magány s a félsz“ helyett a Kiadásban tévesen „ha győtri a magány“ stb. (l. a költő által javított kéziratot). A *kínhoz kötnek* töredékben „A kínhoz kötnek kemény kötelek“ helyett a Kiadásban tévesen „a kínhoz kötnek kemény kötelek“.

Vitatható egy-két helyen az is, hogy vajjon a költő mondanivalóját legteljesebben kifejező szöveget közölték-e főszöveggént, nem került-e az a jegyzetbe a variánsok közé? A textológia elvi szempontjai szerint főszövegnek elsősorban a költő által kiadásra bocsátott legutolsó szöveg tekintendő, ha nem tehető fel szerkesztői önkény, vagy

olyan esetleg a költő beleegyezésével történt szerkesztői beavatkozás, mely az eredeti szöveget gyengíti vagy rontja.

A *Modern szonett* közlésénél a kiadás főszöveggént a Népszava 1935 június 2-i számában megjelent változatot közli. Ebben a szonett utolsó két szakasza így alakul:

Büszke nyomorult voltam én! Ma már
belátom, csak a csökönnyös számár
büszke, amikor szaggatja az ostor,

meg az újonc, ki első ízben posztol,
meg a gyermek, kit dicsér a tanár
és otthon édes meggybefőttet kóstol.

A Szép Szóban közölt, kéziratban is meg-lévő szöveg viszont így hangzik:

Szegény és büszke voltam de ma már
belátom, csupán a konok számár
büszke, amikor szaggatja az ostor,

vagy a gorilla, mely rabon kipusztul,
vagy a gyermek, kit dicsér a tanár
és otthon édes meggybefőttet kóstol.

Ez a változat keserűségében erőteljesebb és azáltal, hogy az utolsó szakasz első sorában még nem történik meg a korabeli divatos szonettek hangulatára utaló hangváltás, erősebb is a csattanója. Inkább érezhető benne a divatos, talán éppen a Kosztolányi szonettekkel polemizáló jellege, amelyet címe: *Modern szonett*, is jelez. (Kosztolányi verseinek bírálatát is ebben az időben írja.)

Az *Aki szegény, az a legszegényebb* utolsó szakasza a *Nem én kiáltokban*, még így jelent meg:

Pedig benne laknak a galambok
csillagtollú éneklő galambok
de így végül griffmadarak lesznek
holló népen igaz törvényt tesznek.

A kiadás főszöveggént a költő életében a Népszava 1926 szeptember 14-i számában megjelent változatot közli.

Itt az utolsó szakasz így alakul:

Pedig benne laknak a galambok
gyerekekülnek olyan kedves hangok
de így végül griffmadarak lesznek
holló népen igaz törvényt tesznek.

Érzésem szerint az előbbi változat illik teljesebben a vers egészébe és nincs kizárva, hogy a változtatás szerkesztői kívánságra jött létre (talán a népi ornamentika nem letszett). (?) (Eszztétikai szempontok indokolják itt a régebbi variáns főszöveggént való felvételét, bár ennek bizonyos textó-

* Kiemelés tőlem. (F. L.)

lógiai szempontok — hiszen a legutolsó szöveg a Népszava-beli — kétségtelenül ellentmondanak.)

A hiteles szövegek helyreállításában, mint már említettük, komoly érdemei vannak a kiadásnak. A régi kiadásokban több esetben indokolatlanul egyesbeszerkesztett verseket szövegkritikailag helyesen különválasztottak. Így a *Mi emberek*-et, az eddigi kiadásokban vele indokolatlanul összeszerkesztett *Ember ne félj-től*. Az *Éltem így érdemtelmem* kezdetű töredéket azonban már változtatás nélkül átveszik Németh Andor kiadásából, ahol a vers összeforrott a vele kétségtelenül nem azonos fogantatású, bár közeli időben keletkezett *Mint földet izzó vad homok* kezdettel közölt töredékkel. — Csak egy-egy részlet ennek igazolására: Az *Éltem így érdemtelmem* második szakasza így hangzik:

*Dolgos derű és könnyű kellem
szorongást eloszlató szellem
serkent engem a semmi ellen
ha szölok sokan szólnak hozzám.*

A *Mint földet* című töredék első szakasza pedig:

*Nappal mint földet vad homok
Közöny lep izzó és konok
a szolgálóemberekkel szemben;
elepedt kedvem, elapadt nedvem,
elszáradt ág tüze lobog:
a gyűlölet rivó szivemben.*

Sem hangban, sem formában nem utal a két részlet-azonos fogantatásra.

Ez utóbbi szövegen a kiadás egyébként a vers értelmének helyreállítása címén a jegyzetben változást is eszközöl:

*Mint földdel izzó vad homok
közöny lett izzó és konok
a szolgálóemberekkel szemben*

(így alakult a fent közölt helyes szöveg).

Ígaz, hogy a vers értelmét itt a Németh Andortól átvett téves közléssel szemben „állítják helyre“, de a vers értelme így sem lesz teljesebb. A kérdést azért vetem fel, mert legalább ilyen esetekben, mikor a szöveg kétséges volt, kellett volna azt az utóbb előkerült kéziratanyagból revidálni, amelyből a Pótlásba már amúgy is vettek fel anyagot.

Szövegkritikai szempontból vitatható egy-két versnek a töredékek, illetve a röglönzések és személyes érdekű apróságok közé való sorolása is. Így a kiadás véleményem

szerint tévesen minősíti töredékeknek a *Raggyog az ég*, a *Zúgó fehér*, a *Csendes kévébe*, az *Édesanyám egyetlen drága* című befejezett verseket. Viszont a versek közt ad helyet a *Mi emberek*, *Zöld napsütés* című töredékeknek. Vitatható, hogy a *Tehervonatok* *tolatnak*, nem inkább vázlat-e, mint végleges szövegezésű vers. A vers egyes ritmikailag kidolgozatlanabb részletei inkább vázlatjellegre utalnak.

A *Kedvesem betegen*. *Szerelmesem mi már*, és az 1937 január 6-ra datált *Vers* (Még ne utazz el Sárrikám) a *Smá Jiszroel* véleményem szerint indokolatlanul került a röglönzések, tréfák, személyes érdekű apróságok közé. Különösen az első művészigleg is teljes értékű több variánsának tanúsága szerint alaposan kidolgozott költemény.

Szövegkritikai szempontból többször is vitatott kérdés: helyes volt-e a szerkesztőknek az az eljárása, mely szerint az eredetileg interpunkció nélkül írott versek szövegét a kiadás helyreállította, interpunkcióval közölte. Itt véleményem szerint a szerkesztők álláspontja a helyes. A költő már a *Nincsen apám se anyám* kötetben is interpunkcióval látta el az eredetileg központosított verseket. (Lásd például *Az oroszlan idézése*.) *Egy általa rendezett kiadásban sem vesz fel interpunkció nélkül verset*. Indokolatlan lenne itt a költő szándéka ellenére ragaszkodni egy rövid ideig ható divat formáihoz. A kiadás jegyzeteiben minden esetben utal az interpunkció nélkül fennmaradt eredeti szövegre. Azoknál a verseknél, ahol a költő maga a helyreállítást — mivel a szöveget kiadásra nem készítette elő — el nem végezte, a szerkesztők munkája csupán a költő szándékainak következetes véghezvitelét jelenti, tehát textológiai szempontból indokolt.

2. A jegyzetek

A jegyzetek régen vitatott, de a gyakorlatban még semminemű egységes megoldáshoz nem vezetődött kérdése: mire szorítkozzának a kritikai kiadás jegyzetei? A *Magyar Klasszikusok Kritikai Kiadásának Szabályzata* elsősorban a közölt szöveg kialakulásának és későbbi történetének közlését kéri számon a jegyzetektől. Történeti, összehasonlító és egyéb magyarázatokat csak a legszükségesebb esetekben követel meg. Mindennek ellenére egyazon kötetben belül sem követhető az egységes elvi szempont a jegyzetek elkészítésében.

A József Attila kiadás jegyzetei például legtöbbször szükséztávúak, vagy éppen teljességgel hiányzanak olyan esetekben, mikor a szöveg megértéséhez, tárgyvi, ideológiai, történeti magyarázatok elkerülhetetlenül

szükségesek lennének. De igen sokszor bőbeszédűvé válnak olyan esetekben, amikor a szöveg önmagáért beszél, eszmei mondanivalója mindenki előtt világos.

Ez a módszer önkénytelenül is felveti annak feltételezését, hogy a szerkesztők *óvakodnak az önálló állásfoglalástól*, mert olyan verseknél, ahol szükséges a magyarázat (*Bús magyar éneke, Meddálák, Téli éjszaka*) stb. semmit, vagy csupán filológiai anyagot közölnek, viszont szívesen vesznek át kész állásfoglalásokat. (Lásd pl. a *Munkások* jegyzetét, ahol bőven idéznek Horváth Márton közismert tanulmányából.) Mindez nemcsak a szerkesztők kényelmességére enged következtetni, hanem arra is, hogy a költő fejlődésének értékelésében *egységes elvi alapjuk nem volt*.

Bizonyítja ezt a *Kispolgár* jegyzete is, amelyben az állásfoglalást kérdésfeltevással, feltételezésekkel helyettesítik.

„Végül mégsem vette fel a kötetbe (a Döntsd a tőkét kötetéről van szó) talán mert akkor úgy érezte, hogy túljutott azon a kispolgári ingadozáson, mellyel e versben önmagát vádolja.“ A jegyzet ilyen magyarázatanyaga nem tisztáz, inkább összezavar.

Következetlen a jegyzet a burzsoá kritikusokat leleplező harcában is. Vitathatatlanul van ennek helye a kritikai kiadásban, hiszen a vers történetéhez hozzátartozik a róla szóló ferdítő kritikák közlése is, különösen, ha azok jellemzőek arra az üldözötésre, mely a proletárköltő ellen több irányból is megindult. De vajjon a polgári kritika értetlenségére valóban a legjellemzőbb példa az, amit a jegyzet-apparátus e címen közöl? Füst Milánnak a *Regős énekről* írt, valóban indokolatlan, idézett sora? („Nem több értelmét találok, mint teszem fel a ráolvasási rigmusoknak.“) Akadt volna a József Attila-kritikák között ennél jóval meggyőzőbb és jellemzőbb anyaga a polgári kritika értetlenségének (Németh László, Féja bírálatai stb.).

Ezek közül azonban egyet sem közöl a kiadás. A jegyzetek szüksézszerűségéről, az időrendi beosztás indokolásában már az időrendi problémák felvetésénél volt szó. Mondottuk, hogy a versek egy jó részét indoklás helyett kategórikus kijelentéssel sorolják be, például: „1924. őszéről való“. S teszik ezt sokszor az eddigiektől eltérő időrendi besorolás esetében is.

Ennek a jegyzetpúsnak is megvan azonban az ellentéte a Kiadásban, amikor az indoklást tudományosan nem hitelesíthető szépirodalmi írásokból való átvételek, ellenőrzetlen szóbeli közlések, ötletek helyettesítik. Így a *József Attila* című verset a Kiadás egyébként is vitathatóan 1925-re sorolja

be, — annak ellenére, hogy először 1928-ban jelent meg, egyetlen fennmaradt kézírata 1928-ból való — pusztán azon az alapon, hogy József Jolán regényes életrajzában megjegyzi, hogy a költő a verset 1925 nyarán „egy Andrássy-úti padon írta“ (ezt a jegyzet szövszerint közli), mikor „lusta, hálátlan, naplopó jelzőktől megbántva ott hagyta őket“. A jegyzet azt is megjegyzi, hogy Németh Andor párisi versnek tartja. Hangját, formáját tekintve ez is a valószínűbb. Mindennek ellenére a Kiadás megtartja a József Jolán írásával „indokolt“ 1925-ös beosztást.

Nélkülözi a tudományos alapot a *Párbeszéd* jegyzete is. Itt a szerkesztők úgy vélik, hogy a forradalmi versnek hexameteres formája magyarázatra szorul, leközlük Szántó Judit egy állítólagos visszaemlékezését, mely szerint a vers megírása előtt a költő hexametereket olvasott s közben megjegyezte: „Az új idők mennyire új formákat követelnek.“ A jegyzet szerint Judit erre válaszul kijelentette: „Nem az új formák a fontosak, hanem az új tartalom.“ „Gondolod?“ kérdezte Attila... „Talán igazad van. Nos, megírom hexameterekben a cipészek sztrájkját.“ Egy riport keretében lehet helye az ilyen jellegű „visszaemlékezéseknek“, de a kritikai kiadásban mégis csak komolytalan feltételezés, hogy az *Áradat*, a *Regős ének* költőjének meg kellett magyarázni, hogy régi formában is lehet új tartalmú költeményt írni. De ettől eltekintve is, miért volt ennek az anyagnak közlése az egyébként szűkszavú jegyzetek közt szükséges?

Nem hitelesítik a szerkesztők a jegyzetnek azt a megjegyzését sem, hogy Illyés *Szolga* című verse, melyre József Attila az *Egy költőre* verssel válaszolt, eredetileg Fejtő ellen irányult és a költővel csak elhitették, hogy Illyés őt támadja. A jegyzetben seholsem olvashatjuk, mire alapozták ezt az értesüléseket a szerkesztők. Ennek bővebb indokolása annál is érdekesebb volna, mert megcáfolná a mindezt ideiglegetlenül hagyott egykori sajtóközleményeket is.

Tudományosan meg nem alapozott a *Műterem* jegyzete is, mely szerint a verset későbbi kötetéből nyilván azért hagyta ki... „mert az *efajta szonettművészetet túlhaladott játéknak érezte*.“ Ezt a megállapítást a költőnek semilyen megjegyzése, fennmaradt írása nem támasztja alá. Cáfolja ellenben többek között az is, hogy még a *Nem én kiáltok* kötetbe is (1925) (mely leginkább üzent hadat a Nyugatban dívó formáknak) beavatogatott két szonettet. Fölösleges a költőnek eféle vulgarizáló verselméleteket tulajdonítani, mégha, mint a jegyzet írja: „1923 tavaszától a *Medvetánc* lezárásáig nem (is) írt szonetteket, csak tréfaképen.“

Közölt formájában zavaros az *Április 11.* jegyzete, mely e vers két változatára hivatkozik. Az egyik az eredeti lenne, a másik, amely állítólag Szatmári Rozália ízlésének figyelembevételével készült, az előbbinek átdolgozása. A variánst azonban a kiadás nem közli.

Akadnak olyan jegyzetek is, amelyek inkább hasonlítanak régi másolók személyes érdekű megjegyzéseihez, mint tudományos célzatú magyarázatokhoz. Ilyen a *Már azt gondolom bánatomra* kezdetű versnek jegyzetében ez a megjegyzés: „*Keserű tréfa Vil-lon modorában.* Vagy az *Örök Polyphemos* egyébként nyilvánvaló mondanivalójának ilyen értelmezése: „*Obszcén tréfába átmenő szatira a hízelgőkre.*” Nem való egy kritikai kiadás jegyzetében olyan mit sem jelentő megjegyzés sem, mint az *Éji dal* szöveg-magyarázata, mely a vers „nyíltan kapitalizmus ellenes szerkezetét”-ről szól.

A vulgarizálás itt is groteszk. Az irodalom elmélete nem ismer külön „kapitalista”, „szocialista”, „kapitalizmus ellenes szerkezetet”, ha tudja is, hogy a vers eszmei mondanivalója kihat a szerkesztés művészi módszereire is.

A jegyzetek szövegmagyarázó részletei kétségtelenül a kiadás munkájának legkövetkezetlenebb részei. A fent már említett tényekhez csak annyit, hogy a jegyzetek stílusa is nem egyszer pongyola, nem magyaros, akadémiai kiadáshoz méltatlan. Csak egy példát ennek illusztrálására: Az első kötet 404. oldalán a „Sírdomb a hegycsú-

son” magyarázó szövegében ezt olvassuk: „*A Horthy-fasizmus idején napirenden volt Ady megrágalmazása, forradalmasító hatásának meggátlása érdekében.*” Az akadémiai kiadásnak meg kell követelnie a szép magyar írást.

3. A technikai kivitelezés

A kiadás technikai kivitelezése, beosztása, igen jó. Az időrendben elrendezett szöveget kítűnően használhatóvá teszi az időrendi, címszerinti és kezdősorok szerinti hármastartalomjegyzék és a jegyzetek helyének pontos megjelölése. Sajtóhiba is kevés akad. Általában az anyag technikai elrendezése szempontjából az előbbi kritikai kiadásainkhoz viszonyítva is ez az egyik legjobban áttekinthető kiadás.

* * *

Egy mű kritikai kiadásának teljes bírálata igen alapos kutatómunkát követel meg. Jelen megjegyzések távolról sem lépnek fel a teljesség igényével. Céljuk csupán az volt, hogy még a III. kötet megjelenése előtt felvessenek néhány tisztázandó kérdést és segítséget nyújtsanak a megállapított hibák és hiányok kijavításához, illetőleg pótlásához.

A szerkesztők nagy munkája megérdemli, hogy a befejező kötettel kiegészített mű a legigényesebb követelmény mellett is a kutatás nélkülözhetetlen segédeszközévé váljon.

Fővény Lászlóné.

ARANY JÁNOS ÖSSZES MŰVEI

I—VI kötet. Budapest, 1951—1953. Akadémiai Kiadó.

Arany összes műveinek a Magyar Tudományos Akadémia irányításával készülő kritikai kiadása 1951-ben indult meg a Kisebbségi költemények kötetével. Ezt követte a sorozat hatodik kötete: Zsengék, Töredékek, Rögtönzések. A sorban megjelenő négy epikai kötet (II. Az elveszett alkotmány, Toldi, Toldi estéje. III. Elbeszélő költemények, IV. Keveháza, Buda halála, Hun-trilógia. V. Toldi szerelme, Daliás idők), lezárult az Összes költemények sorozata. A következő kötetek a prózai műveket és a levelezést fogják adni.

Voinovich Géza, a kiadás sajtó alá rendezője egész tudományos pályáján foglalkozott Arany műveinek gyűjtésével, rendezésével, a szövegek gondozásával, magyarázatával. Az ő alapos munkájának köszön-

hetjük, hogy bár az eredeti kéziratok nagyrésze megsemmisült a második világháborúban, a szövegváltozatok majdnem teljesen fennmaradtak. Voinovich Géza a kritikai kiadással — ha későn is — de teljesítette azt, amire őt az Arany-hagyaték kötelezte: átadta a magyar népnek a nagy költő teljes művészi örökségét. Amit a Magyar Tudományos Akadémia régi vezetőségei hetven éven át nem tudtak megvalósítani, azt új Akadémiánk egyik legelső feladatának tekintette, s néhány év alatt teljesíti is.

Voinovich Géza nem érthette meg a teljes sorozat megjelenését, de a munka az ő anyaggyűjtése és feljegyzései alapján folyik tovább. Két kötet kézírata már készen volt hagyatékában. A negyedik kötetet Keresztury Dezső, az ötödiket Bartha János ren-